

Het voorkomen van Basters drijfslak op Tholen

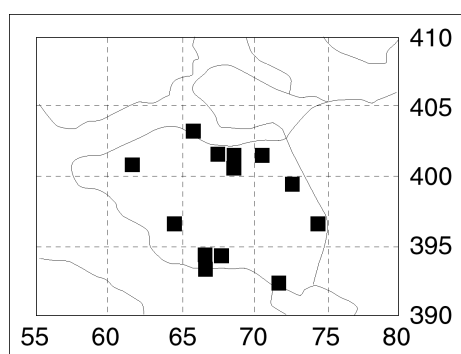
Harry J. Raad

The distribution of *Heleobia stagnorum* on Tholen

Dedicated field trips in 2007 and 2008, focussed on collecting brackish water molluscs on Tholen (Zeeland, the Netherlands), revealed two localities where the rare gastropod *Heleobia stagnorum* could be spotted, namely the 'Karnemelkspot' and the 'Pluimpot'. Living specimens were found only at the latter locality. *Ecrobia ventrosa* and *Potamopyrgus jenkinsi* are much more common on Tholen.

Inleiding

In 2007 en 2008 is inventarisatiewerk verricht naar het voorkomen van Basters drijfslak (*Heleobia stagnorum*) op Tholen. Dit landelijk zeldzame slakje komt nog in Zeeland voor, maar er is weinig concrete informatie over zijn actuele verspreiding. In een poging daar meer helderheid over te krijgen is door ondergetekende het plan opgevat om deze soort te gaan zoeken in de Zeeuwse binnenwateren. De inventarisatie op Tholen is als eerste fase in dit project afgerond.

Bezochte km-hokken op Tholen

Heleobia stagnorum (Tholen, de Pluimpot).

Doelsoort

Basters drijfslak is sinds 1765 bekend van het brakke Kaaskenswater bij Zierikzee (Butot, 1977). Vervolgens werd hij ook op andere plekken ontdekt. Dat laatste was niet altijd helder, omdat de soort tot 1979 is verward met een veel daarop lijkende, algemene brakwatersoort, de opgezwollen brakwaterhoren (*Ecrobia ventrosa*) (Bank, c.s., 1979). Tot het leefgebied werden onder andere gerekend de kust van de toenmalige Zuiderzee en de kreken en kolken in het Deltagebied. In Nederland is Basters drijfslak sterk achteruitgegaan door verzoeting van het milieu, hetgeen onder andere samenhangt met de afdamming van getijdewateren, gevolgd door verzoeten van het water en het wegvallen van de zoute kwel binnendijks. Een andere aantasting is het doorspoelen van brakke binnenwateren met rivierwater. Die teruggang in de verspreiding heeft hem een plaatsje op de Rode Lijst van bedreigde weekdiersoorten opgeleverd in de categorie: 2b Bedreigd [BE]. Daarbij moet nog gemeld worden dat het voorkomen in

Heleobia stagnorum (Tholen, de Pluimpot; foto: Lex Kattenwinkel).

Nederland mogelijk internationaal gezien van belang is, waardoor ons land een verantwoordelijkheid heeft/krijgt ten aanzien van de bescherming van die soort (de Bruyne, Wallbrink & Gmelig Meyling, 2003).

Via mijn werk in de Slakkenwerkgroep van de KNNV-afd. Bevelanden leerde ik Basters drijfslak kennen van het Kaaskenswater, de Westgeul (Braakman) en de Pluimpot (Tholen). Gelet op het voor Zeeland ogenschijnlijk minder zeldzame karakter van deze wateren, leek het mogelijk de slak ook elders aan te kunnen treffen. Daar lag een reden om wat intensiever naar deze soort te gaan zoeken.

Alvorens een hoop werk te verzetten is eerst gekeken of er misschien bij het Waterschap Zeeuwse Eilanden al onderzoek aan de waterfauna werd gedaan. Inderdaad bleek het waterschap inventarisaties van de macrofauna uit te voeren, maar de slakjes behorend tot de familie Hydrobiidae werden niet als aparte soorten genoteerd. De slakjes zijn als 'natte collectie' systematisch opgeslagen, wat nader onderzoek alsnog mogelijk maakt (Meded.: dhr. A. Fortuin, WZE). Aan deze collectie heb ik vooralsnog geen aandacht besteed omdat het werk buiten meer trok.

Op Tholen

Een beeld van de vroegere verspreiding van Basters drijfslak op Tholen is in diverse publicaties te vinden (o.a. Gittenberger & Janssen, 1998; Kuijper, 2000). Daarbij zijn kaartbeelden met een grove aanduiding gepresenteerd, in atlasblokken van 5x5 km². Dat maakt het terugzoeken van de plaats(en) van waarneming niet eenvoudig, want waar moet je zoeken in een gebied ter grootte van 25 km²? Voor het opzetten van het veldwerk kon ook gebruik gemaakt worden van een kaart van het Atlasproject Nederlandse Mollusken, die een gedetailleerder beeld geeft op het niveau van 1x1 km² (ANM, 2003). Hoewel dit een werkdocument is met deels nog ongecontroleerde waarnemingen, kon het voor dit werk goed gebruikt worden. Basters drijfslak komt, zoals eerder vermeld, binnendijks in de wat grotere wateren voor. De vastgelegde

waarneming op kilometerhok-niveau is dan vaak snel aan een bepaald water te koppelen, omdat het in zo'n hok meestal het enige grote water is.

Aldus is een route langs potentiële vindplaatsen opgesteld: vanaf de zuidelijke toegang tot het voormalige eiland, de Oesterdam, linksom langs de kust. Het is opmerkelijk dat er in het centrale deel van het voormalige eiland geen oude vindplaatsen liggen, wat mogelijk is te verklaren door het ontbreken van grotere wateren en/of een kleinere zoutinvloed. Een overzicht van de zeventien bezochte plekken wordt in de bijlage gegeven. Er zijn naast dertien oude vindplaatsen vier plekken bezocht die nog niet als zodanig bekend staan. Dat waren voornamelijk brede watergangen. Twee oude vindplaatsen zijn wel bezocht, maar niet bemonsterd. Het gaat om De Weel (km-hok 62-397) en Het Diepe Gat (km-hok 62-401). De plekken boden geen mogelijkheden voor een goede monstername.

Werkzaamheden

De locaties zijn doorgaans één maal bezocht in de onderzoeksperiode. Daarbij werd met een huishoudzeef, zonder verlengstok, naar slakjes gevist. Afhankelijk van het resultaat werden op de locaties één of meerdere visacties gedaan op plekken die bereikbaar waren. De situatie bepaalde of er in ondiep water, in het waterriet, langs de beschoeiing of net buiten de rietzoom werd gevist. Dat maakt duidelijk dat er steeds vanaf of nabij de oever is bemonsterd. De mogelijkheden voor een goede bemonstering vielen wel eens tegen, hetgeen ook toegeschreven kan worden aan de beperkte middelen. Met enkel een huishoudzeef en kaplaarzen is nu eenmaal niet alles mogelijk.

De opgeviste, levende slakjes werden ter plaatse op naam gebracht en het voorkomen werd grof aangeduid met termen als zeldzaam, weinig, talrijk en massaal. Goede aanwijzingen voor een juiste determinatie worden gegeven in Hoeksema, Kreps & Simons (1991), met name de kenmerken van de voelsprietten zijn nuttig. De aanduiding van de aantallen per soort is puur gevoelsmatig; een fijne indeling had geen zin, omdat er niet uniform werd bemonsterd. Alleen als er slechts één exemplaar werd ontdekt is de aanduiding 'zeldzaam' van toepassing. De hulpmiddelen bij het veldwerk waren: tafel, stoel, binoculair (10x/20x), petrischaal, veerpincet, penseel, fotobak en emmer. Na de bepalingen werden de gegevens genoteerd en de levende have teruggebracht in het milieu van herkomst. Soms werden wat slakjes of enkel lege huisjes meegenomen voor controle thuis. Een enkele maal is een 'gruismonster' meegenomen met hoofdzakelijk oud materiaal.

Resultaat

In de bijlage zijn de vondsten van levende dieren per vindplaats opgenomen. Het toont een divers beeld. Een aanvulling met de waargenomen lege huisjes en schelpen is niet gedaan, omdat het beeld dan vertroebeld zou raken met situaties uit het verleden. Het is niet altijd eenvoudig om van dood/leeg materiaal aan te geven of het de actuele situatie nog vertegenwoordigt. Bij landslakken is het ogenschijnlijk eenvoudiger dan bij de waterbeesten, omdat ze aan de lucht blootgesteld sneller verweren.

Om te beginnen met de doelsoort Basters drijfslak (*Heleobia stagnorum*); daarbij kan gesteld worden dat het voorkomen teleurstelt. In slechts één water, De Pluimpot, is de slak levend aanwezig, en gelukkig met een gezonde populatie. Alleen in De Karnemelkspot is dood materiaal gevonden. Daar is echter geen sprake van een actuele populatie, want de huisjes zagen

er niet echt vers uit.

De andere Hydrobiidae doen het veel beter. Zo is de opgezwollen brakwaterhoren (*Ecrobia ventrosa*) vaak langs de zeedijk aanwezig in kreek of inlaag, en ook in de watergangen die sterk gevoed worden met kwelwater uit de sloten langs de zeedijk. Op grotere afstand van de zeedijk neemt de rol van deze soort af. Jenkins' waterhoren (*Potamopyrgus antipodarum*) voegt zich nabij de zeedijk rijkelijk bij de vorige soort, als het water niet te zout is. Dat is vooral in de watergangen het geval. In geïsoleerde wateren, kreek en put, treedt de soort ook op. De dichtheid van de populatie kan dan sterk verschillen. Uit de waarnemingen is niet op te maken of Jenkins' waterhoren een voorkeur toont voor de rand van het eiland of meer op het centrum georiënteerd is.

Dan zijn er tenslotte nog de waarnemingen van de overige soorten. Een echte brakwater bewoner is de brakwaterkokkel (*Cerastoderma lamarcki*), die slechts één keer is aangetroffen langs de zeedijk in de kreek van het Dorpsbos Stalland. Aldaar was een vitale populatie aanwezig. Veel dood materiaal lag in De Karnemelkspot. De aard van dit materiaal was zeer divers met betrekking tot de grootte van de kleppen en de staat van verwerking. Het duidde in ieder geval niet op een actueel voorkomen.

Verrassend waren de vondsten van de riviersoorten: gewone driehoeksmossel (*Dreissena polymorpha*) en korfmossel (*Corbicula* sp.). De eerste was talrijk aan blootliggende plantwortels gehecht, juveniele exemplaren in de Hikse Kreek. De korfmossel is niet op soort gedetermineerd; twee piepkleine doubletten werden in het gruis van De Karnemelkspot ontdekt. Bij het gemaal in de Van Haafden Polder werden redelijk verse resten van gewone driehoeksmossel en puntige blaashoren (*Haitia acuta*) aangetroffen, wat kan duiden op het aldaar levend voorkomen van die zoetwatersoorten.

Opmerkingen

Uit de inventarisatie blijkt dat Tholen zich in een brak en een verzoet gebied laat indelen. Het zoete deel is te vinden in het noordoosten. De inlaat bij het gemaal Van Haafden, ten zuiden van het Rammegors, voorziet Tholen alleen in tijden van zomerse droogte van zoetwater uit de Schelde-Rijnverbinding. Daarnaast is er in de driehoek Oud-Vossemeer - Poortvliet - Tholen een proef gaande met doorspoeling van zoet water (Van Damme, 2008). De locaties 'gemaal Van Haafden Polder' t/m 'Karnemelkspot langs zeedijk' in de bijgevoegde tabel hebben duidelijk met die verzoeting te maken. Het is niet onaannemelijk dat de populatie van Basters drijfslak in De Karnemelkspot daardoor verloren is gegaan, hoewel dat ook al eerder gebeurd kan zijn met de aanleg van de Schelde-Rijnverbinding in de voorheen zoute Eendracht.

Het veel grotere, brakke areaal van het voormalige eiland laat het effect van zoute kwel onder de zeedijk zien. De wateren die daar de directe en dominante invloed van ondervinden kenmerken zich door de aanwezigheid van sterk brakke soorten: opgezwollen brakwaterhoren en brakwaterkokkel. Wordt de bijmenging met het zoete drainagewater/hemelwater sterker, dan voegt Jenkins' waterhoren zich steeds duidelijker in dit gezelschap, tot alleenheersend in een zwak brakke situatie. De soort treedt ook op in zoet water, maar in het verzoete, doorspoelde deel van Tholen werd helaas geen enkel levend exemplaar opgevist.

Zoetwatersoorten die tot in het zwak brakke water kunnen doordringen werden niet gezien. Een soort als de ovale poelslak (*Radix balthica*) had daar een goed voorbeeld van kunnen zijn. Het is opvallend, want de ovale poelslak is in het

Zeeuwse kleipoldergebied vaak de dominante soort.

Gelet op het vroegere voorkomen van Basters drijfslak op Tholen en de situatie nu - met enkel De Pluimpot als actueel leefgebied - lijkt het van groot belang aandacht te schenken aan de bescherming van die soort. De slak blijkt zich, ook buiten Tholen, thuis te voelen in het gezelschap van de twee andere Hydrobiidae en ook de brakwaterkokkel. De bescherming dient te beginnen met het stabiliseren van de situatie in de Pluimpot. De populatie blijkt vitaal in het geïsoleerde (?) noordelijke deel van de kreek, en bij eerder onderzoek is dat ook in het zuiden van het water aangetoond (Raad, 2007). Alhier dus een uitstekende uitgangssituatie! Wellicht zijn er bij intensiever inventarisatiewerk nog populaties in andere wateren op Tholen aan te treffen, waarbij een zelfde aanpak voor het behoud van die soort zou kunnen gelden.

Tot slot

Bij het vissen naar slakjes op zeventien locaties is een karig beeld verkregen van de huidige verspreiding van Basters drijfslak op Tholen. De soort werd op één uit het verleden bekende vindplaats teruggevonden. Op twaalf oude vindplaatsen werd de soort niet opnieuw herkend, en evenmin op vier nieuwe plekken die kansrijk leken. Aan de hand van de andere opgeviste soorten is een beeld verkregen van een zoutgradiënt, waarbij de randen van Tholen zouter bleken. Verder is de verzoeting van het oppervlaktewater door het gebruik van rivierwater in het noordoostelijke deel herkend aan de daar aanwezige molluskenfauna.

Tot besluit wil ik hier Jaap Woets bedanken voor zijn praktische inzet bij deze inventarisatie, zonder hem zou dit resultaat niet bereikt zijn.

Literatuur

- ANM (2003): Atlasje ANM - Atlasproject Nederlandse Mollusken, Amsterdam; voorlopige kaarten, werkdocument voor regiocoördinatoren.
- BANK, R.A., L.J.M. BUTOT & E. GITTENBERGER (1979): On the identity of *Helix stagnorum* GMELIN, 1791, and *Turbo ventrosus* MONTAGU, 1803 (Prosobranchia, Hydrobiidae). - *Basteria* 43(1-4): 51-60.
- BRUYNE, R.H. DE, H. WALLBRINK & A.W. GMELIG MEYLING (2003): Bedreigde en verdwenen land- en zoetwatermollusken in Nederland (Mollusca). Basisrapport met voorstel voor de Rode Lijst. - Leiden/Heemstede (Stichting European Invertebrate Survey-Nederland / Stichting Anemoon): 88 pp.
- BUTOT, L.J.M. (1977): Het Kaaskenswater en het natuurwetenschappelijk belang van tylocaliteiten. - RIN-rapport, Rijksinstituut voor Natuurbeheer, Leersum: 15 pp.
- DAMME, J. VAN (2008): Inlaat helpt zoet water van Tholen op peil houden. - In: katern Buitengebied, Provinciale Zeeuwse Courant, 20 sept. 2008, p. 18.
- GITTENBERGER, E. & A.W. JANSSEN (eds.), 1998. De Nederlandse zoetwatermollusken. Nederlandse Fauna 2. - Leiden (Naturalis, KNNV & EIS-Nederland): 288 pp., 12 plates.
- HOEKSEMA, D.F., J.P. KREPS & G.F. SIMONS (1991): Waarnemingen aan enige Nederlandse *Hydrobia*'s, met de vermelding van een nieuwe vindplaats van *Semisalsa stagnorum* (GMELIN, 1791). - *Correspondentieblad N.M.V.*, Nr. 263: 908-916.
- KUIJPER, W.J. (2000): - De weekdieren van de Nederlandse brakwatergebieden (Mollusca). - *Nederlandse Faunistische Mededelingen*, 12: 41-120.
- RAAD, H.J. (2007): Slakkeninventarisatie De Pluimpot, St. Maartensdijk. - *Rubia Tinctorum* (Verenigingsblad Natuurvereniging Tholen), januari 2007: 19-25.

Tabel 1: Overzicht van de bezochte vindplaatsen en de daar waargenomen levende mollusken bij het onderzoek naar Basters drijfslak - *Heleobia stagnorum* op Tholen in 2007/08 door H.J. Raad & J. Woets.

vindplaats		datum	Hydrobiidae	
Aanzet Oesterdam, westelijke wegsloot	71-392	8-10-2007	<i>Ecrobia ventrosa</i>	massaal
Brug Hokweg, watergang	67-394	8-10-2007	<i>Ecrobia ventrosa</i>	zeldzaam
			<i>Potamopyrgus antipodarum</i>	talrijk
Platte Weg bij Jagers-huis, watergang	66-394	14-9-2008	<i>Ecrobia ventrosa</i>	talrijk
			<i>Potamopyrgus antipodarum</i>	weinig
Platte Weg, oostelijke plas	66-393	8-10-2007	<i>Ecrobia ventrosa</i>	talrijk
Scherpenissepolder, inlaag	66-393	8-10-2007 / 14-9-2008	<i>Ecrobia ventrosa</i>	weinig
Pluimpot westzijde, kreekrest	64-396	14-9-2008	<i>Ecrobia ventrosa</i>	massaal
			<i>Potamopyrgus antipodarum</i>	massaal
			<i>Heleobia stagnorum</i>	talrijk
Geulsche Weel, weel	61-400	27-7-2008	-	
Nw. Kempenshofstedepolder, watergang	61-400	27-7-2008	-	
Dorpsbos Stalland, kreekrest 1	65-403	27-7-2008	<i>Ecrobia ventrosa</i>	massaal
Joanna Maria Polder, watergang	67-401	10-9-2008	<i>Ecrobia ventrosa</i>	talrijk
			<i>Potamopyrgus antipodarum</i>	talrijk
Sluis Polder, plas	68-400	10-9-2008	<i>Potamopyrgus antipodarum</i>	weinig
Hollare Polder, watergang	68-401	10-9-2008	<i>Ecrobia ventrosa</i>	talrijk
			<i>Potamopyrgus antipodarum</i>	talrijk
Hollare Polder, kreekrest	68-401	10-9-2008	<i>Potamopyrgus antipodarum</i>	talrijk
Bij gemaal Van Haaften Polder, watergang	68-401	1-9-2008	-	
Bij kijkscherm in het Stinkgat, kreekrest	70-401	1-9-2008	-	
Hikse Kreek bij oprit kanaalbrug 2, kreekrest	72-399	1-9-2008	-	
Karnemelkspot langs zeedijk 3, kreekrest	74-396	14-9-2008	-	

Aanvullingen overige soorten:	1) Dorpsbos Stalland:	<i>Cerastoderma lamarcki</i>	talrijk
	2) Hikse Kreek :	<i>Dreissena polymorpha</i>	talrijk?
	3) Karnemelkspot:	<i>Corbicula</i> sp.	weinig